

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

Бардола Костянтин Юрійович

УДК 94(100) “05/08”

СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ У ВІЗАНТІЇ В IV– IX СТ.

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків – 2003

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті
ім. В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

- Науковий керівник – доктор історичних наук, професор
Сорочан Сергій Борисович,
Харківський національний університет
ім. В. Н. Каразіна, професор кафедри історії стародавнього
світу та середніх віків історичного факультету
- Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор Бородин Олег Робертович,
перший заступник головного редактора журналу
„Библиотека”, м. Москва
кандидат історичних наук, доцент Лиман Сергій Іванович,
кафедра історії України та музеєзнавства Харківської
державної академії культури
- Провідна установа – Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України,
кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

Захист відбудеться “18” грудня 2003 р. о 16 30 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 64.051.10 Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна,
(адреса: 61077, м. Харків, площа Свободи, 4, аудиторія IV–65).

З дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці
Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (61077, м. Харків, площа
Свободи, 4).

Автореферат розісланий “17” листопада 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої ради

Пугач Є.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Наявність оподаткування в будь-якій державі незалежно від форми господарювання дозволяє економістам говорити про податки як феномен людської цивілізації, її невід’ємну частину. Розвиток і зміна форм державного устрою завжди супроводжувалися перетвореннями податкової системи, і Візантія не була у цьому плані виключенням. Гнучка й всеохоплююча система візантійського оподаткування була не лише основним джерелом поповнення бюджету та утримання армії та адміністративного апарату, але також відіграла провідну роль у державному регулюванні економічних процесів і вирішенні багатьох соціальних проблем. Це привело до того, що в період IV–IX ст., коли Візантійська імперія потерпала від численних спустошливих ворожих вторгнень, а також багатьох внутрішніх заворушень та негараздів, її система оподаткування стала основним стрижнем, який укріпив основи візантійської державності та багато в чому визначив феномен її історичної тяглості. Через це повноцінне вивчення політичної та соціально-економічної історії Візантії неможливе без докладного аналізу візантійського оподаткування, розвиток та трансформація якого були нерозривно взаємопов’язані зі змінами, що відбувалися у візантійському суспільстві. Пряме оподаткування було нерозривно пов’язане з процесами, що відбувалися в основному секторі візантійської економіки – сільському господарстві. Візантійське ремесло та торгівля залежали від непрямого оподаткування і навпаки. Аналіз візантійської податкової адміністрації IV–IX ст. цілком закономірно може висвітлити основні тенденції розвитку всього адміністративного апарату Візантійської імперії визначеного періоду. До того ж політичний та економічний вплив, який мала візантійська держава в цю епоху в регіоні, привів до того, що візантійське оподаткування значною мірою вплинуло на розвиток податкових систем сусідніх держав.

У цілому ж дослідження візантійської системи оподаткування дозволяє не лише прослідкувати особливості соціально-економічного та політичного розвитку візантійської держави, а й по-новому подивитися на численні загальні підвалини економічної історії античності та середньовіччя.

Значення вивчення даної теми значною мірою зростає через відсутність комплексного дослідження візантійського оподаткування IV–IX ст. як у закордонній, так й у вітчизняній історіографії. Багато аспектів даної теми взагалі не вивчалися дослідниками або розглядалися поверхово та безсистемно. Через це комплексне дослідження даної теми видається важливим та науково актуальним.

Зв’язок роботи з науковими темами

Дисертаційну роботу виконано на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна за комплексною науковою темою „Історія та археологія Причорномор’я та Середземномор’я в античну та середньовічну епохи”.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з IV до IX ст.

Саме з IV ст. у Візантії починає складатися податкова система, заснована на кадастровому оподаткуванні, так званому *jugatio-capitatio*. У цей же час активно розвивається практика непрямого оподаткування та формується ранньовізантійський податковий апарат.

Лише в IX ст. відбувається поступовий перехід від кадастрового оподаткування до подушного готівково-грошового. До того ж у цей період відбувається активізація непрямого оподаткування та повністю складається середньовічна податкова адміністрація.

Метою роботи є спроба прослідкувати й осмислити зародження та генезу податкової системи Візантії IV–IX ст. та визначити її вплив на соціально-економічні процеси, що відбувалися в імперії. Виходячи з цього, **завдання дослідження** є такими:

- Охарактеризувати причини та особливості зародження ранньовізантійської системи оподаткування.
- Визначити характерні риси візантійського прямого кадастрового оподаткування *jugatio-capitatio* та прослідкувати розвиток цього інституту.
- Дослідити розвиток інституту непрямих податків ранньої Візантії та його вплив на характер візантійської торгівлі та ремесла.
- Визначити міру взаємозв'язку прямих та непрямих податків у ранньовізантійській системі оподаткування.
- Визначити характер змін у системі оподаткування Візантії за часів правління імператора Юстиніана I та визначити їхню роль у вирішенні соціальної кризи кінця V– середини VI ст.
- Виявити роль колективної податкової відповідальності в практиці оподаткування Візантії IV– IX ст.
- Визначити взаємозв'язок між змінами у візантійському непрямому оподаткуванні й особливостями розвитку торгівлі в VII – VIII ст.
- Дати порівняльний аналіз візантійської податкової адміністрації та еволюції її структур на протязі IV– IX ст.
- Встановити причини змін у візантійській системі оподаткування в IX ст.

Об'єкт дослідження – генеза системи оподаткування Візантії IV– IX ст., яка є взаємозв'язком прямих та непрямих податків і податкових практик, податкової політики візантійського уряду, а також особливостей візантійського податкового апарату цього періоду.

Предметом дослідження є історія візантійського оподаткування в період IV – IX ст.

Методи дослідження

Характер проблеми, визначеної в дисертації, зумовив загальні принципи і методи історичного дослідження. Системно-комплексне вивчення теми дисертаційної роботи базується на системно-аналітичному, системно-синтетичному, а також структурно-порівняльному методах із застосуванням принципів історизму.

Наукова новизна роботи обумовлена тим, що вперше зроблено спробу комплексного дослідження системи візантійського оподаткування IV–IX ст. Це дозволило:

- Узагальнити, систематизувати та комплексно проаналізувати дані джерел, що торкалися проблеми візантійського оподаткування IV–IX ст.
- Визначити ознаки зародження податкової системи в ранній Візантії.
- Прослідкувати генезу системи оподаткування Візантії в період IV–IX ст.
- Встановити характер податкових реформ середини VI–початку VII ст. та їхнє значення для подальшого розвитку візантійської економіки.
- Запропонувати нову версію розвитку інституту непрямих податків у Візантії IV–IX ст.
- Визначити основні тенденції розвитку податкової адміністрації IV–IX ст.
- З'ясувати особливості застосування колективної податкової відповідальності у Візантії на різних етапах періоду IV–IX ст.
- Уточнити характеристику таких податків, як хрисаргір, синона, аерікон, аурария, веналициум, октава, деката.
- Прослідкувати еволюцію посади комерціаріїв на протязі V– початку IX ст.

- Переосмислити сутність таких чиновницьких посад, як коммеркіарій, мезотер ергодосія, легатарій, протоасикрит.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що теоретичні, наукові результати даного дослідження можуть бути використаними для підготовки фундаментальних праць з історії та економіки Візантії, у викладанні програмних курсів лекцій „Історія середніх віків”, „Історія Візантії”, „Історія Сходу” у вищих учбових закладах. Певне значення результати дослідження можуть мати у монографіях та підручниках, присвячених економічній історії та основам економічної теорії. Деякі висновки в галузі дослідження візантійської фінансової адміністрації можна застосовувати при складанні різноманітних музейних виставок і експозицій, присвячених історії економічних відносин.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом обговорення на засіданнях кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, підсумкових засіданнях Вченої ради історичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, а також у вигляді доповідей та їхніх тез на наукових конференціях: “П Астаховские чтения” (Харків, 1994); “Проблеми історії та археології України” (Харків, 1995, 1999, 2001); конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження заслуженого діяча науки України А. П. Ковалівського (Харків, 1995); Міжнародній науковій конференції (Чернівці, 2000 р.).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано у трьох статтях, розмішених у фахових виданнях, а також у публікаціях матеріалів і тез доповідей наукових конференцій.

Структура роботи. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури й додатків. Загальний обсяг дисертації – 194 стор., список використаних джерел, який нараховує 425 позицій, – 24 стор., додатки – 3 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми та хронологічні рамки роботи, сформульовано мету та завдання дослідження, визначено наукову новизну та практичне значення дисертації, вказано на апробацію дослідження.

Перший розділ дисертації „Історіографія та джерела” присвячено аналізу джерельної бази дослідження та наукової літератури з проблеми.

Джерела. Всю сукупність джерел, використаних при розгляді теми, можна розбити на чотири основні групи.

Найбільш точну та багату інформацію за даною темою надають *юридичні джерела*. Серед них найінформативнішими є кодифікації законів різних періодів. У першу чергу, це кодекс законів, складений за імператора Феодосія II Молодшого (408–450 рр.) та юридична збірка *Corpus Juris Civilis*, опублікована за імператора Юстиніана I (527–565 рр.). У цих кодексах було опубліковано закони, що заклали юридичні підвалини ранньовізантійської податкової системи. Інші законодавчі збірки, такі як Еклога, Землеробський закон, Морський закон, Стратіотський закон, Епанагога, Василіки та Книга Епарха набагато менш інформативні, проте їхні свідчення особливо цінні для періоду „темних віків”.

Окрім юридичних збірок загальнодержавного масштабу, велике значення мають різноманітні законодавчі документи регіонального та місцевого характеру. Серед них в першу чергу необхідно назвати „Закони хім’яритів” і „Сирійський законник”.

Дані законодавчих збірок про візантійську податкову систему доповнюються свідченнями різних приватноправових документів, а також міжнародних мирних угод.

Найбільш багату інформацію юридичні джерела надають про податкову адміністрацію Візантійської імперії. Тут, передусім, потрібно зазначити два візантійських табеля про ранги – Тактикон Успенського та Кліторологій Філофея, а також більш ранні джерела – *Notitia Dignitatum* та трактат “Про магістратів народу Рима” Іоанна Ліда.

Важливі свідчення про візантійське оподаткування надають *нарративні джерела*. У творах античних істориків, серед яких Євсевій Памфіл, Амміан Марцеллін, Євтропій, Сократ Схоластик, Зосім, Кассіодор, Прокопій Кесарійський та Агафій Мірінейський, часто згадуються ті або інші податкові заходи пізньоримських та ранньовізантійських імператорів.

Для більш пізнього періоду значний інтерес становлять твори хроністів VII–X ст.: Феофілакта Симокатти, єпископа Себеоса, патріарха Никифора, Феофана Сповідника, монаха Георгія Амартола і так званого „Продовжувача Феофана” та інших, що доповнюються політичними трактатами імператора Костянтина Багрянородного. Деякі свідоцтва про візантійську податкову систему можна отримати й у творах невізантійських істориків, головним чином давньовірменського або арабського походження. Твори Абд ал Хакама, ал-Вакиді, ал-Балазурі, Ибн Хордадбеха, ал-Хамадані, ал-Йа’кубі, ат-Табарі, ал-Масуді, а також давньовірменських істориків Левонда, Кіракоса Гандзакеці й Мовсеса Каланкатуаці часто свідчать про різні ракурси візантійського оподаткування VII–IX ст.

Важливими джерелами, особливо під час вивчення податкової адміністрації Візантії, є *пам’ятники сфрагістики*. Печатки податкових чиновників надають цінну інформацію про час, місце та особливості їхньої діяльності.

Для визначення розмірів нарахованих та сплачених податків незамінними є нумізматичні та метрологічні джерела. У сукупності з даними археології вони дозволяють скласти уявлення про загальні процеси, що відбувалися в економіці Візантії.

Додаткову інформацію про особливості візантійського оподаткування в регіонах надають написи та папірусні документи. Їхні свідчення є особливо цінними для аналізу практики оподаткування у візантійському Єгипті до арабського вторгнення.

У цілому за комплексного, критичного використання усіх наявних джерел, тема дослідження повною мірою документально забезпечена.

Історіографія. Початок активного вивчення візантійського оподаткування можна віднести до кінця XIX–початку XX ст. Перш за все це пов’язано з науковою діяльністю Дж. Бері¹, який у своїх дослідженнях з візантійської історії приділяв багато уваги проблемам оподаткування. Проблеми візантійського непрямого оподаткування торкалися у своїх працях і такі відомі антикознавці, як Ж. Маркварт та Р. Канья².

Велику роль у розвитку візантиністики в цілому та у вивченні візантійського оподаткування зіграла російська дореволюційна історична наука, основними представниками якої можна назвати В. М. Грибовського, В. К. Надлера, Ю. А. Кулаковського, А. А. Васильєва, В. Г. Васильєвського, М. М.

¹ Bury J. B. A History of the Eastern Roman Empire, from the fall of Irene to the accession of Basil I (AD 802–867). – London: Macmillan and co., 1912. – XV, 530 p.; Bury J. B. The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos. – London: Publ. for the British Acedemy, Oxford Univ. Press, Amen Corner. E. C., 1911.– 179 p.

² Marquardt J. De l’organisation financières chez les Romains. – Paris: Ernest Thorin, 1888; Cagnat R. Étude historique sur les impôts indirects chez les Romains jusqu’aux invasions des Barbares. – Paris, 1882. – 256 p. : réimpr. Rome, 1966; Cagnat R. Le portorium (douanes, péages, octrois) chez les Romains. – Paris: E. Thorin, 1880. – 174 p.

Ростовцева й особливо Ф. І. Успенського³. Саме на основі робіт Дж. Бері та Ф. І. Успенського було сформовано наукові уявлення про візантійську адміністрацію, у тому числі й податкову, що залишилися практично незмінними. Однак потрібно зазначити, що візантійське оподаткування в цей період дослідники розглядали виключно в рамках економічної чи політичної історії Візантії, не виокремлюючи як самостійну тему.

Подібний стан змінився після закінчення Першої світової війни. Відразу кілька дослідників присвятили свої роботи окремим проблемам візантійського оподаткування. Так, Ж. Мілле сконцентрував свою увагу на вивченні непрямих податків, зокрема октави, яку він запропонував розглядати як податок з торгівельних операцій⁴. У той же час Г. Острогорський та Ж. Руйар серйозно приступили до аналізу особливостей прямого оподаткування середньовічної Візантії, зокрема такої податкової практики, як епібола⁵. У 20–30 рр., після тривалого періоду негативних оцінок історіографією податкової політики візантійської держави, відразу кілька науковців – представників так званої „фіскальної теорії” – висловили думку про позитивну роль державного втручання у візантійську економіку. Проте незабаром цю теорію була несправедливо забуто.

Початком формування радянської візантиністики можна вважати 30–поч. 40-х рр. XX ст. М. В. Левченко, Н. В. Пігулевська, О. Е. Ліпшиц присвячували свої роботи в основному аграрним стосункам у візантійському суспільстві і через це велику увагу приділяли прямому оподаткуванню⁶.

У цілому, у період між двома світовими війнами лише закладалися напрямки, за якими в подальшому в основному буде йти вивчення візантійського оподаткування: проблема прямих податків Візантії VII–XI ст., непряме оподаткування ранньої Візантії, а також генеза візантійської податкової адміністрації.

Повоєнний час аж до кінця 70-х рр. XX ст. можна вважати періодом розквіту наукового інтересу до проблем візантійського оподаткування. У цей час з’явилося перше і, мабуть, єдине комплексне дослідження системи візантійського оподаткування IV–VI ст. І. Я. Караяннопулоса⁷. Використовуючи широку базу документального матеріалу та попередньої історіографії, цей історик здійснив ґрунтовний аналіз розвитку інституту прямих, додаткових та непрямих податків, а також податкової адміністрації ранньої Візантії. Однак хронологічні рамки його дослідження обмежувалися лише IV–VI ст., до того ж значна кількість висновків, що стосуються проблем колективної податкової відповідальності, муніципального оподаткування

³ Грибовский В. М. Народ и власть в византийском государстве. – СПб., 1897; Надлер В. К. Юстиниан и партии цирка в Византии. – Харьков: Унив-тская тип., 1876. – 166с.; Кулаковский Ю. А. История Византии. – Киев, 1912. – Т.2. – 512 с.; Васильев А. А. Лекции по истории Византии. I. Время до эпохи крестовых походов (до 1081). – Пг., 1917, – 355 с.; Васильевский В. Г. Законодательство иконоборцев // Труды В. Г. Васильевского. – Л.: Изд-во АН СССР, 1930. – Т.4. – С. 139–235; Ростовцев М. И. История государственного откупа в Римской империи. (От Августа до Диоклетиана). – СПб, 1899. – 305 с.; Успенский Ф. И. Византийские землемеры. Наблюдения по истории сельского хозяйства // Труды VI Археологического съезда в Одессе, 1884 г. – Одесса, 1888. – Ч.2. – С.272–341.

⁴ Millet G. L’octava, impot sur les ventes dans le Bas-Empire // Melanges G. Glotz. – Paris, 1932. –Т.2. – P. 625–643.

⁵ Острогорский Г. Византийский податной устав // Recueil d’études dédié à la mémoire de N. P. Kondakov. – Praha, 1926. – P.109–124; Rouillard G. L’ épibole qu temps d’Alexis I Comnène // Byz. –1935. – Т.10. – P.55–90.

⁶ Левченко М. В. К истории аграрных отношений в Византии VI–VII вв. по документам византийского Египта // Проблемы истории докапиталистических обществ. – М., 1935. – № 1–2. – С. 75 – 140; Липшиц Е. Э. Земледельческий закон и сельская община в Византии VI–VIII вв. Тезисы канд. дисс. – Л., 1936. – 17 с.

Пигулевская Н. В. Месопотамия на рубеже V–VI вв.: Сирийская хроника Иешу Стилита как исторический источник. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1940. – 176 с.

⁷ Karayanopoulos J. Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates. – München: R. Oldenbourg, 1958. – 308 S.

та характеристики окремих податків, таких як хрисаргір та аерікон, розглянуто поверхово й потребують перегляду.

Вивченню того ж періоду присвячено одне з найбільш ґрунтовних досліджень митної справи Візантії, здійснене Е. Антоніаді-Бібіку⁸. Ця дослідниця запропонувала розглядати непрямі податки Візантії – октаву, декату та комерцій – як об’єднані ставки податку з продажу та митних зборів. Проблему митних зборів у Візантії розглядали також інші науковці, такі як З. Де Лає, Е. Арвейлер та Е. Франчес⁹.

Найбільш дослідженою темою візантійського оподаткування була й залишається проблема розвитку візантійської податкової адміністрації. Важливу роль у цьому зіграла опублікована у вказаний період монографія Н. Ікономідеса, присвячена адміністративній структурі Візантійської імперії VII–IX ст.¹⁰ Дослідник докладно проаналізував характер усіх посад фінансової адміністрації Візантії періоду „темних віків”, користуючись матеріалами тактиконів.

Активний інтерес післявоєнних істориків до проблем візантійського оподаткування, на жаль, не призвів до появи комплексного дослідження з цієї проблеми. Це стало причиною того, що основні наукові дискусії зайшли у глухий кут, а численні дискусійні питання за цією темою залишилися не вирішеними.

Лише починаючи з останнього десятиліття XX ст. проблема візантійського оподаткування знову почала привертати до себе активну увагу істориків. У своїх дослідженнях Н. Ікономідес, Дж. Хелдон, М. Каплан, Ж. Лефор знову звертаються до проблеми візантійського прямого оподаткування VII–IX ст.¹¹ Проте відсутність ретельного аналізу процесу появи та розвитку інституту прямих податків у ранній Візантії значною мірою знижує цінність висновків, зроблених цими вченими.

Таким чином, необхідно зробити висновок, що візантійське оподаткування вже довгий час знаходиться в центрі пильної уваги істориків. Численні аспекти даної теми докладно розглядалися різними дослідниками і часто ставали предметом наукових дискусій. Проте певна підпорядкованість загальним науковим проблемам, відсутність комплексного дослідження, а також безсистемне вивчення окремих аспектів теми призвело до того, що численні грані візантійського оподаткування не було розглянуто взагалі, деякі моменти вимагають перегляду, а в цілому відсутнє єдине уявлення про генезу податкової системи Візантії IV–IX ст. Через це в дисертації було зроблено спробу розглянути процес зародження та розвитку системи візантійського оподаткування як цілісного соціально-економічного інституту й важливої складової візантійської держави.

У другому розділі дисертації „Пряме оподаткування у Візантії IV–IX ст.” розглянуто проблему походження прямого оподаткування як однієї із складових податкової системи Візантії IV–IX ст. Процес розвитку візантійського прямого оподаткування умовно можна розділити на три періоди.

Перші два параграфи присвячено становленню системи *jugatio-capitatio* та її взаємодії з низкою додаткових податків у IV–пер. пол. VI ст. Загальні засади цієї кадастрової системи прямого оподаткування

⁸ Antoniadis-Bibicou H. Recherches sur les douanes à Byzance: l'octava, le "kommerkion" et les commerciaires. – Paris: Libr. A. Colin, 1963. – 293p.

⁹ Laet S. J. de. Portorium: étude sur l'organisation douanière chez les romains, surtout à l'époque du haut-empire. – Brugge, De Tempel, 1949. – 509 p.; Ahrweiler H. Fonctionnaire et bureaux maritimes à Byzance // REB. – 1961. – Vol.19. – P.239–252; Franches E. L'Empereur Nicephore I et le commerce maritime Byzantin // Byzantinoslavica. – 1966. – T. 27. – Fasc. 1. – P.41–47

¹⁰ Oikonomides N. Les Listes de préséance byzantines de IXe et Xe siècles / Introd., texte, traduci, et comment. – Paris: Ed. des Centre National de la Recherche Scientifique, 1972. – 404 p.

¹¹ Oikonomides N. Fiskalité et exemption fiscale a Byzance (IX–XIe s.). – Athenes, 1996. – 319 p.; Haldon J. Synônê: reconsidering a problematic term of middle Byzantine fiscal administration // Byzantine and modern Greek studies. – 1994. – T.18. – P.116–153; Kaplan M. Les hommes et la terre a Byzance du VIe au XIe siecle propriete et

було закладено імператором Діоклетіаном та доповнено Константином Великим з метою впорядкування процесів натурального постачання армії в умовах жорсткої фінансової кризи. Два основних прямих податки *jugatio-capitatio* та *collatio lustralis*, різноманітні додаткові податки, а також практика адерації податкових надходжень та синони створювали систему податкових противаг, що могла достатньо оперативнo реагувати на зміну економічної ситуації в Імперії. У результаті податкові стосунки між державою та її суб'єктами поступово втратили характер нерегульованих реквізицій і набули більш цивілізованої форми оподаткування, заснованого на оцінці можливого прибутку. Однак податковим реформам IV–V ст. не вдалося вирішити основну проблему – призупинити відтік дрібних виробників із провінції до великих міст і під заступництво великих землевласників. До того ж велика кількість пільг та самостійна податкова політика місцевої влади перетворювали процес сплати податків на непосильний тягар для населення. Усі спроби імператорів IV–V ст. виправити вказане становище обмежувалися половинчатими заходами, до того ж практика колективної відповідальності за збір податків використовувалася візантійським урядом як тимчасовий і не повсюдний засіб. У результаті, незважаючи на подолання в загальних рисах бюджетної кризи, на початку VI ст. візантійська держава зіткнулася з серйозними проявами кризи соціальної.

Наступний підрозділ розглядає основні реформи прямого оподаткування, здійснені за часів правління імператора Юстиніана I. Практично не зачіпаючи основ системи *jugatio-capitatio*, завдяки цілій низці податкових реформ Юстиніан I докорінним чином змінив систему прямого оподаткування Візантійської імперії й не лише ліквідував наслідки, але й поклав край основним причинам соціальної кризи. Цей імператор, на відміну від своїх попередників, використовував систему прямих і додаткових податків не тільки й не стільки у фіскальних цілях, але й як досить ефективний спосіб вирішення невідкладних соціально-економічних проблем. За допомогою державної монополії на купівлю-продаж товарів першої необхідності, частиною якої можна вважати примусову закупівлю натуральних поставок – синону, було вирішено багатівікову проблему інфляції та зростання цін. Активно використовуючи нові принципи епіболи – практики колективної відповідальності за збір податків, Юстиніану I значною мірою вдалося зупинити масовий відхід землеробів з провінції у міста. Нова політика стосовно податкових імуניתетів та пільг допомогла ліквідувати проблему „впливу” (*potentia*) різних політичних сил на економічну політику візантійського уряду. Однак реформи Юстиніана I лише заклали основи нової податкової політики візантійської держави, яка стала активно впроваджуватися в життя лише в VII–VIII ст.

Аналізу системи прямого оподаткування у „темні віки” присвячено четвертий параграф розділу. У ньому на основі джерел доводиться, що податкова політика візантійського уряду VII–IX ст. у цілому відповідала принципам, встановленим Юстиніаном I у системі прямого оподаткування. Основний податок продовжував нараховуватися за кадастровою схемою *jugatio-capitatio*, у міру необхідності застосовувалися податкові практики синони та епіболи, практично не надавалися податкові пільги та імунітети. Характер візантійського прямого оподаткування багато в чому послужив причиною стабілізації соціально-економічного становища в Імперії, яка не лише вистояла в цей час під ударами численних зовнішніх ворогів, але й залишилася політичним та економічним лідером регіону. Однак створена головним чином для здійснення оподаткування в умовах політичних та економічних катаклізмів система *jugatio-capitatio* у відносно спокійний період IX ст. поступово втрачала своє значення і була замінена більш ліберальною системою оподаткування, заснованою на фіксованих податкових ставках, із наданням значних податкових пільг та звільнень.

У третьому розділі „Непрямі податки у Візантії IV–IX вв.” проведено аналіз генези непрямого оподаткування у Візантійській імперії IV–IX ст. Перші два параграфи присвячено розвитку непрямого оподаткування в ранній Візантії. Основною тенденцією цього періоду можна назвати зростання значення непрямих податків для державного бюджету та прагнення візантійського уряду централізувати й уніфікувати їхній збір. Так, до початку V ст. було два основні визначення податків з торгівельних угод: *augaria* та *venalicium*. Судячи з усього, *augaria* платники податків сплачували в місцеві бюджети, а *venalicium* потрапляв до державної скарбниці. Поступово центральний уряд підкорив собі більшу частину прибутків від муніципального оподаткування й затвердив свою прерогативу на визначення ставок непрямих податків. Це призвело до зникнення з джерел згадок про *augaria* та до встановлення єдиного оподаткування з торгівельної угоди розміром, ймовірно, від 1 % до 4,16 % від суми угоди.

Проблема податків з торгівельної угоди тісно пов'язана з проблемою митних зборів у ранній Візантії. Основною причиною цьому послужив той факт, що основний ранньовізантійський митний збір – октава, згадується в джерелах і як податок з торгівельної угоди. Ймовірно, октава була об'єднаним податком, де з 12,5 % на митний збір припадало 10 %, а на податок з торгівельної угоди – 2,5 %. Такий розподіл видається цілком ймовірним за відсутності у Візантії розгорнутої системи митних пунктів та здійсненні митного збору при оформленні угоди.

У цілому, у IV–V ст. інтерес до непрямого оподаткування з боку центрального уряду значно виріс. Проте єдина ставка у 12,5 % від вартості товару була не лише дієвим засобом поповнення державної скарбниці. Чотирикратне переважання ставки митного збору над ставкою податку з торгівельної угоди свідчить про явно протекціоністську політику візантійського уряду.

Незважаючи на успішне встановлення єдиної тарифної ставки непрямого оподаткування по усій Візантійській імперії, його ефективність була явно незадовільною для візантійського бюджету. Відсутність системи митних пунктів передбачала наявність реальної можливості уникнути сплати непрямих податків. До того ж численні податкові пільги призводили до концентрації торгівельної діяльності в руках пільговиків, а з іншого боку – до незадоволення платників податків.

У третьому параграфі проаналізовано реформи в галузі непрямого оподаткування за імператора Юстиніана I. Перш за все мова йде про встановлення системи митних пунктів та впровадження нового торгівельного податку у 10 % – декати. Швидше за все, встановлення системи митних пунктів мало наслідком розподіл октави на окремі податки. Митний збір у 10 % збирався тепер безпосередньо під час в'їзду до Імперії, а податок з торгівельної угоди – безпосередньо при оформленні угоди. Авансовий характер митного збору в сукупності з ліквідацією податкових пільг значно зачепив інтереси великих торгівельних корпорацій – навклірів. Вони автоматично перенесли свої витрати на плечі покупців, що призвело до різкого зростання цін та невдоволення населення. Уряд Юстиніана I, у свою чергу, був змушений встановити державну монополію на торгівлю певною групою товарів, як правило – першої необхідності. Активна участь держави в монопольній торгівлі привела до зникнення необхідності оподаткування торгівельної угоди, хоча все ще залишала державі можливість збирати митний збір із привезених товарів. Все це свідчить про зниження ролі непрямих податків в економічній політиці візантійської держави в VI ст.

У четвертому параграфі розглянуто особливості непрямого оподаткування Візантії в VII–VIII ст. Починаючи з реформ Юстиніана I і аж до кінця VIII ст., значення непрямого оподаткування незмінно знижувалося одночасно зі зростанням державного втручання в процеси зовнішньої та внутрішньої торгівлі. Ця тенденція була прямо пов'язана з діяльністю особливих державних чиновників – комерціаріїв. Це були посадовці на державному утриманні, спеціально вповноважені здійснювати від імені держави закупівлю

шовку та, ймовірно, інших товарів, що ввозилися до Візантії. Діяльність комерсіаріїв у VII ст. перемістилося на кордони Імперії. Це призвело до того, що іноземні торговці не могли тепер вільно ввозити свої товари на територію візантійської держави і, звичайно, не сплачували мито. Саме через це в документах цього періоду відсутні не лише згадки про збирання мита, але й практично немає даних про торгівлю приїжджих купців на території Візантійської імперії. Держава віддала перевагу не додатковим прибуткам від непрямого оподаткування, а ефективному контролю за вартістю, кількістю та якістю товару, що продавався. Така державна політика привела, з одного боку, до стабілізації фінансового становища, зупинці росту цін та зменшенню залежності Візантії від зовнішніх ринків. З іншого боку, такі жорсткі заходи сильно вдарили по приватній ініціативі, що стало причиною збідніння торгівельно-ремісничих прошарків імперії та періодичного дефіциту товарів першої необхідності.

П'ятий параграф присвячено розгляду процесу лібералізації зовнішньої торгівлі та ролі непрямого оподаткування для візантійського бюджету в IX ст.

Кінець VIII – початок IX ст. був ознаменований для візантійського суспільства значними змінами в галузі зовнішньої торгівлі. Було ліквідовано систему комерсіаріїв – державних агентів для закупівлі товарів у імпортерів, та поновлено практику непрямого оподаткування. Пряме втручання держави в процеси товарообміну залишалось значним, але відтепер воно обмежувалося контролем торгівельних угод. Державна монополія на купівлю-продаж товарів була замінена строгою регламентацією усіх параметрів процесу. Торгівля з іноземними купцями в цей період проходила в спеціально відведених для цього місцях – мітатах, де державні чиновники контролювали, який товар, у який час і за якою ціною можна продавати. У підсумку, подібна регламентація продовжувала здійснювати основні задачі попередньої державної монополії на купівлю-продаж: стабільність цін, лояльність торгівельно-ремісничого населення, можливість державного втручання при появі дефіциту товарів. До того ж візантійський уряд отримав можливість збирати непрямі податки – комерцій, принаймні, за ввіз товарів на територію Візантійської імперії.

Таким чином, добре налагоджена адміністративна структура держави, відносна внутрішня і зовнішня політична стабільність дозволили візантійській державі відкрити кордони для іноземних торговців, не побоюючись при цьому втратити контроль над торгівельною діяльністю. У цій ситуації непрямі податки все ще відіграють незначну роль, проте вже повною мірою використовуються візантійським урядом як додаткове джерело прибутків. У кінці IX ст. непрямі оподаткування у Візантії відновлює свої позиції, втрачені в VII–VIII ст.

Четвертий розділ „Візантійська фінансова адміністрація у IV–IX ст.” присвячений вивченню розвитку системи фінансового управління Візантійської імперії у IV–IX ст., тієї ролі, яку в ній відіграла податкова адміністрація.

Перший параграф у загальних рисах характеризує фінансову адміністрацію ранньої Візантії, що являла собою складну і багатоступеневу ієрархію. Всю фінансову адміністрацію цього періоду можна умовно розбити на чотири групи: центральну, регіональну, імператорську та муніципальну. Ці групи різною мірою підпорядковувалися центральному уряду, проте кожна з них, окрім центральної скарбниці – відомства священних щедрот, мала право на певну автономність дій.

У цілому можна погодитися із визначенням трьох основних принципів, даним на початку XX ст. Дж. Бері для усієї адміністративної системи ранньої Візантії, а саме: розподіл цивільної і воєної влад; ієрархічність чи багатоступінчастість управлінських інститутів; тенденція до зменшення адміністративних округів. До них можна додати ще три особливості, притаманні виключно генезі податкового управління Візантійської імперії IV–V ст. – універсальність, тобто управління видатками та прибутками одночасно;

певна автономність провінційних адміністрацій (значна частина коштів залишалася для використання на місцях); принцип відкупу основної частини посад податкових чиновників.

У другому параграфі докладному аналізу піддано систему податкової адміністрації VII–IX ст.

Програма податкових реформ імператора Юстиніана I внесла певні корективи щодо адміністративної політики візантійської держави. Зростаюча роль візантійського уряду в процесі регулювання економічних процесів у Імперії привела до суттєвих змін і в податковій адміністрації вже за часів правління цього імператора. Під жорсткий контроль василевса потрапляє спочатку видаткова діяльність податкових чиновників, а згодом і процес збирання податків.

Остаточний перехід до податкової адміністрації нового типу відбувся на початку VII ст. Тих основних рис, що їх можна виявити у візантійських табелях про ранги IX ст., податкове управління набуло уже наприкінці VII ст. Фінансова адміністрація „темних віків” характеризувалася чіткою структурою з вузькою спеціалізацією окремих відомств, що знаходилися під прямим, а інколи й подвійним контролем імператора. Штат податкового управління складався з державних посадовців на державному утриманні, котрі майже неперервно підпадали під процес ротації. Повноваження податкового апарату розповсюджувалися на всю Імперію, незалежно від географічного чи соціального положення платників податків.

Третій параграф присвячений розгляду структури візантійської адміністрації обліку, збереження та розподілу фінансових коштів у VII–IX ст.

У період „темних віків” у межах фінансової адміністрації відбувається розподіл функцій, з одного боку, збирання податків, а з іншого – обліку та розподілу зібраних коштів. Це було характерною рисою фінансової адміністрації Візантії у VII–IX ст. і дозволяло більш ефективно контролювати процес витрачення податкових походжень.

У наслідок цього візантійський уряд на протязі VII–IX ст. не лише був спроможний ефективно збирати необхідні податки, але й мав можливість опертися на підтримку адміністрації для здійснення податкових перетворень.

У висновках підбито підсумки дослідження.

У цілому візантійське оподаткування IV–IX ст. характеризується системністю, всеохоплюваністю та поліфункціональністю. Ці риси багато в чому зближують систему оподаткування Візантії з оподаткуванням сучасних держав. Генезу візантійського оподаткування IV–IX ст. умовно можна розділити на два етапи, межею яких визначити податкові та адміністративні реформи Юстиніана I.

Для виходу з фінансової кризи III ст. було створено нову систему прямого оподаткування *jugatio-sarritatio*, яка після заходів імператора Костянтина Великого перетворилася на дієвий засіб поповнення державного бюджету доходами. Ця система забезпечувала постачання імперських армій усім необхідним, а додаткові податки в золоті та сріблі створювали достатній фонд для виплат військовим та цивільним чиновникам.

Те, що уникало прямого оподаткування, потрапляло під прес непрямих податків. У період IV–V ст. непряме оподаткування досягає небувалого значення не лише як додатковий спосіб поповнення бюджету, але й як один із засобів підтримки місцевих підприємців. Велика кількість прямих і додаткових податків, активізація непрямого оподаткування, а також практика відкупу стягнення податків підняли фіскальне значення податкової системи на небачену висоту. Достатньо складній системі візантійського оподаткування

відповідала багатоступенева ієрархія чиновників, які в багатьох випадках мали можливість не лише збирати прибутки від оподаткування, а й зберігати та витратити їх на місцях.

З іншого боку, фіскальна ефективність державної податкової системи викликала збільшення податкового тягаря та загострення соціальних протиріч. Реформи візантійських імператорів IV–V ст. не змогли остаточно вирішити дві ключові проблеми ранньовізантійського суспільства: міграцію провінційного населення до міст та зростання цін. У підсумку наприкінці V–початку VI ст. візантійська держава неодноразово стояла на межі політичної анархії. Це стало поштовхом до рішучих податкових реформ імператора Юстиніана I.

Використовуючи принципи колективної податкової відповідальності, прямого державного втручання в економічні процеси, ліквідовуючи систему податкових пільг та імунитетів, замінюючи відкупщиків чиновниками на державному утриманні, цей імператор трансформував ранньовізантійську систему оподаткування.

Уряд Юстиніана, бажаючи підвищити ефективність непрямого оподаткування, торкнувся інтересів верхівки торгівельно-ремісничого населення, що призвело до гострої соціально-політичної кризи. Як результат, імператор був змушений перейти до системи активного державного втручання в економічні процеси у вигляді державних монополій на купівлю-продаж більшості товарів і постійної практики примусових закупівель продовольства за фіксованими цінами. Одночасно відбуваються зміни основних принципів епіболи, тобто колективної відповідальності за збір податків. Ліквідується система податкових пільг та звільнень від сплати податків. Задля ефективності нововведень Юстиніан формує основи нової податкової адміністрації. Оподаткування після реформ Юстиніана I поступово втрачає свій суто фіскальний характер, перетворюючись на інструмент вирішення глобальних соціальних проблем. Результатом цих реформ стало значне ослаблення двох головних політичних конкурентів імператорської влади: сенатського землеволодіння та верхівки торгівельно-ремісничого населення. З іншого боку, усталилися позиції дрібних вільних землевласників та державного апарату як основи соціальної підтримки імператорської влади.

Зміни у податковій сфері відбувалися дуже повільно і не закінчилися зі смертю Юстиніана. Основні положення його програми податкових реформ лягли в основу нової податкової системи, ознаки якої можна фіксувати на протязі VII–IX ст. Роль держави в економічному житті Імперії досягла свого апогею. Через своїх агентів комерціантів вона замкнула на собі практично усі зовнішньоторговельні зв'язки. У той же час і у межах Візантійської імперії економічна діяльність суспільства була жорстко контролюваною урядом за допомогою податкових практик синони та епіболи, під які підпадали всі прошарки населення. Контроль держави над економічним життям Імперії ефективно здійснювався зусиллями нової фінансової адміністрації, яка на початку VII ст. остаточно витіснила ранньовізантійську структуру управління. У цих умовах особливого значення набула система прямого оподаткування, витіснивши при цьому з практики VII–VIII ст. використання непрямих податків.

Стягнення основних податків у грошовому еквіваленті, практика епіболи та синони у сукупності з діяльністю державних монополій значною мірою сприяли встановленню такої необхідної стабільності як у фінансовому, так і в соціальному плані. Після того як ці основні завдання за допомогою нової податкової адміністрації було виконано, податкова система Візантії у IX ст. стала поступово повертатися до своїх виключно фіскальних функцій, проте вже в новій, середньовічній, формі.

Таким чином, система оподаткування VII–IX ст. була основним інструментом візантійського уряду для здійснення своєї соціально-економічної політики і через це може вважатися одним із головних факторів, що вплинули на життєздатність Візантійської імперії в IV–IX ст.

Праці, опубліковані за темою дисертації

1. Бардола К. Ю. К анализу сфрагистических источников о функциях коммерциариев в Византии VI – IX вв. // Вісник Харківського державного університету. – 1998. – № 413: Історія. Вип. 30. – С. 69 – 77.
2. Бардола К.Ю. О налоговой политике арабов в VII – VIII вв. в завоеванных византийских провинциях // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2001. – № 526: Історія. Вип. 33. – С. 45 – 52.
3. Бардола К. Ю. Налоговая политика императора Юстиниана I // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2002. – № 566: Історія. Вип. 34. – С. 34 – 45
4. Бардола К. Ю. О византийской экономической политике и экспансии арабов в VII в. // Східний світ. – 2002. – № 1. – С. 144 –150.
5. Бардола К. Ю. О ставках таможенных пошлин в ранней Византии IV– IX вв. Октава и деката // Византия и народы Северного Причерноморья и Средиземноморья в раннее средневековье (IV – IX). Материалы и тезисы международной научной конференции. 21–23 сентября 1994 г. – Симферополь, 1994. – С. 6 – 8.
6. Бардола К. Ю. Принцип взаимности в истории арабо-византийских отношений в VII – IX // На честь заслуженого діяча науки України А. П. Ковалівського. 1895 – 1969 рр. Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження. – Харків, 1995. – С. 55 – 57.
7. Бардола К. Ю. Роль императора Юстиниана I в истории Византийской империи: проблема последнего римского императора // Проблемы археологии, древней и средневековой истории Украины. Международная научная конференция. Тезисы докладов 1 – 3 марта 1995 – Харьков, 1995. – С. 97 – 99.
8. Бардола К. Ю. Политика протекционизма византийского государства в IV – VI вв. // Проблеми історії та археології України. Тези доповідей наукової конференції 21–23 жовтня 1999 р. – Харків, 1999. – С. 63 – 64.
9. Бардола К. Ю. Финансовая администрация Византии VII– IX вв. // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст.: Матеріали Міжнародної наукової конференції / Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2000. – С. 89 – 91.
10. Бардола К. Ю. Об этапах налоговой политики арабов в VII– VIII вв. // Проблеми історії та археології України. Тези доповідей наукової конференції 16 – 18 травня 2001 р. – Харків, 2001.– С. 85 – 86.
11. Бардола К. Ю. Некоторые аспекты таможенной политики ранней Византии (IV – VI вв.) //Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Харків, 2001. – С. 32 – 37.

АНОТАЦІЯ

Бардола К.Ю. Система оподаткування Візантії IV–IX ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, 2002.

В дисертації на базі широкого кола джерел та літератури проаналізовано систему оподаткування у Візантії в IV–IX ст. Вперше досліджено генезу прямого та непрямого оподаткування та розглянуто розвиток податкової адміністрації на протязі IV–IX ст. В роботі відзначається, що вже в IV ст. у Візантійській імперії існувала система податкових інститутів, які розвивались відповідно з єдиними принципами і тенденціями державного життя.

Доведено, що після реформ імператора Юстиніана I в процесі подальшої трансформації податкова система стала у VII–VIII ст. одним з провідних інструментів вирішення загальних соціально-економічних проблем візантійської держави.

Відзначено, що одним з наслідків використання візантійськими імператорами нових принципів оподаткування стали зміни в характері внутрішньої та зовнішньої торгівлі Візантії у VII–IX ст. Доведено, що торгівельна діяльність у цей час здійснювалась під суворим наглядом держави.

На основі свідочств джерел в дисертації висувається припущення, що зміни податкової системи і, як наслідок, лібералізація торгівельної діяльності відбувається в Імперії в кінці VIII– на початку IX ст.

Взагалі візантійська система оподаткування пройшла досить складний шлях розвитку і змін, вирішуючи завдання фінансового забезпечення держави і регулювання соціально-економічних процесів. Слід зазначити, що на протязі всього періоду, що досліджується, інститут оподаткування був єдиною, успішно функціонуючою системою податків і податкових практик, за допомогою яких візантійський уряд реалізовував власну політику, спираючись на ефективні дії чиновницького апарату.

Ключові слова: Візантія, економіка, податки, податкова політика, мита, чиновницький апарат

АННОТАЦІЯ

Бардола К. Ю. Система налогообложения Византии IV – IX вв. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02. – Всеобщая история. – Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, Харьков, 2003.

В диссертации на основе широкого комплекса источников и литературы анализируется система налогообложения Византии IV – IX вв. Впервые подробно проанализирован генезис прямого и косвенного налогообложения и рассмотрено развитие налоговой администрации на протяжении IV– IX вв. В работе отмечается, что уже в IV в. в Византийской империи существовала система налоговых институтов, которые развивались взаимосвязано и в соответствии с едиными принципами и тенденциями государственного развития. Принципы прямого налогообложения *jugatio-capitatio* введенные при императоре Диоклетиане, были дополнены в дальнейшем целым рядом косвенных налогов и практик, которые в совокупности представляли гибкую и хорошо сбалансированную налоговую систему. При помощи этой системы византийское правительство успешно, систематично и в соответствии с законом осуществляло пополнение бюджета, а также снабжение армии и чиновничьего аппарата вплоть до середины VI в.

Доказано, что после реформ императора Юстиниана и дальнейшей трансформации в VII – VIII вв., византийская налоговая система стала одним из основных инструментов решения социально-экономических проблем византийского государства. При помощи системы государственных монополий, налоговых практик синоны и эпиболы и унификации налоговых принципов византийским императорам удалось остановить рост цен, отток налогоплательщиков из провинций в крупные города и под протекторат крупных землевладельцев, снять социальное напряжение городского плебса.

Отмечено также, что одним из результатов применения византийскими императорами новых налоговых принципов, стали изменения в характере внешней и внутренней торговли Византии VII – IX вв. Доказано, что торговая деятельность в Византии в этот период осуществлялась под строгим контролем государства.

На основании источников в диссертации сделано предположение о том, что изменения в налоговой системе и, как следствие, либерализация торговой деятельности в Византийской империи, произошли в конце VIII – начале IX вв. Эти изменения заключались в постепенном отказе от системы *jugatio-capitatio* и переходе к твердым налоговым ставкам, а также в увеличении значения косвенного налогообложения

В целом, византийская налоговая система в IV – IX вв. не раз подвергалась различным реформам, но на протяжении этого периода представляла собой единую, успешно взаимодействующую систему налогов и налоговых практик, при помощи которых византийское правительство осуществляло свою налоговую политику, основываясь на действиях эффективного чиновничьего аппарата.

Ключевые слова: Византия, экономика, налоги, чиновничий аппарат.

ANNOTATION

Bardola K.Yu. Byzantine Tax System in IV – IX Centuries. – Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of candidate of Historical Sciences, speciality 07.00.02. – Universal history. Kharkiv V. N. Karazin National University. Kharkiv, 2003.

On the basis of a wide variety of sources the author is analyzes the system of the taxation in Byzantium in IV – IX centuries. For the first time the genesis of direct and indirect taxation is analyzed in detail during IV – IX centuries. The author notes that already in IV century in Byzantine the system of the taxation is existed. This system developed according the general principles of the state development.

With the help of this system Byzantine government successfully, systematically and in accordance with the law realized renewing the budget up to VI century. The dissertation proves that after reforms of the emperor Justinian I and the further transformation in VII – VIII centuries Byzantine tax system became one of the main instrument of the decision general social-economic problems in Byzantine state.

The author also notes that one of the results of the using new tax principles became the changes of external and domestic trade of Byzantium of VII – IX centuries.

As a whole, Byzantine tax system in IV – IX centuries passed the long way of the development. However the author notes that during this whole period the institute of Byzantine taxation was the united, successfully interacting system of the taxes and tax methods, with the help of which Byzantine government realized the tax policy.

Key words: Byzantium, economic, taxes, tax police, customs duties, officials.